

Ruđa ja ráhkisvuođa dihte

Sámi álbmot ja sámegiela leat beroštahtán dutkiid juo čuohtejagiid. Vuosttamuččat bohte Sápmaí eanáš mišuneren dihte, maŋjelis ges mii leat bohtán eanet diedalaš ulbmiliiguin. Ii oktage guhte dovda sámiiid kultuvrra ja giela – rievtti mielde mánga kultuvrra ja giela – galggaše imaštallat manin ná lea leamaš: sámít leat álgo-álbmot, earáláganat go earát, miellagiddevaččat. Ovdal go oktage čálligodii dárogiela sátnegirjjiid dahje grammatihkkagirjjiid, juo 1700-logus ledje addon olggos mánga sullasaš girjii sámegielaid birra. Vuosttaš dáža gii barggai Norggas professorin lei sámegiela professor Knud Leem (1697–1774) Troandimis, nuppiid sániiguin guhká ovdal ovttaga dárogielprofessora.

Muhto manin dáža dahje láddelaš mearrida álgit bargat sámédutkamiin? Eaigo olbmo eallimis leat deháluš áššit go eará álbmogiin beroštit? Dávjá gusto leatge, muhto liikká muhtumat leat válljen nuppe láhkai ja geavahan uhcit eanet olles eallima earret eará sámegiela dutkin. Muhto dattetge, min eallimiid stivrejit loahpaloahpas mihá stuorát ja deháluš dárbbut go gudneáŋgirvuoha diehtagis dahje muđui olbmuid gaskkas. Dát dárbbut dat orrot rievtti mielde dagaheamen dan, ahte muhtu-

mat šaddet ovdamearkka dihte sámiiid, sin gielaid ja kultuvrraid dutkin.

Vaikko ovddit jahkečuđiid dutkit leat čoaggán ja guođđán midjiide buhttemeahtun dološ dieđuid giela ja kultuvrra birra, de sii eai lean dušše beare dutkit, muhto baicce seamma dábalaš olbmot go sii geaid dutke. Namuhan dás earenoamážit moaddása geat leat sakka váikkuhan dasa mo sámegiela ain otne geavahuvvojit, go gávdnojit earret eará sátnegirjjiid ja čállinvuogit maid dát olbmot leat ráhkadan. Eanáš dálá sámegiela dutkit leat muhtun láhkai sin maŋisboahhtit.

Okta dehálamos olmmoš Suoma beale sámegielaid dutkamis leamaš láddelaš Lauri Arvid Itkonen (1865–1925), guhte barggai Anára searvegotti girkohearrán jagiid 1899–1914. Son lei eret Nuorta-Suomas Kuopios, muhto Anáris son diedus barggai sámiiid gaskkas ja earret eará jorgalii vuoiŋŋalaš girjjiid anárašgillii, mii ii das ovdal lean olusge čállojuvvon. Son lei sámeháppa gii maiddái dutkkai giela, muhto gielladutkin son dutkkai eanet Boares testameantta hebreagiela. Maŋjelis Itkonen fárriiige eret Anáris, máttás, gitta Vihtii Helsse-

Knut Bergsland, Israel Ruong ja Erkki Itkonen.

ga lahkosis. Stuorámus mearkkašupmi lei dattetge das, ahte sus ledje 13 máná, geain olles njealje bártni šadde dehálaš Sámi áššedovdin: Eanodaga leansmánin, Anára girkohearrán, etnologan ja giellaprofessorin.

Sámiide guoskevaš dutkama olis dehálamos mánát Lauri Arvid Itkonenis leigga Toivo Immanuel (1891–1968) gii mángalogi jagi dutkkai earenoamážit nuortasámegielaide ja sámiid kultuvrra ja historjjá, ja unnavielja Erkki (1913–1992) gii barggai Helssegis suoma-ugralaš gielaide professorin ja vel bajit dásis nu gohčoduvvon akademihkarin. Boarrásut sudnos čokkii hui stuorra nuortasámegielaide sátnegirjji ja nuorat ges sullasaš čoakkáldaga anárašgiela sániin – stuorat sátnegirjjit eai dan rájes leat ráhkaduvvon. Erkki Itkonena sátnegirjji čállinvuohki leamaš vuodđun dálá anárašgiela čállinvuohkái, ja son lei maiddái njunnošis ovddeš Suoma beale davvisámegiela čállinvuogi ráhkadettiin ja geavahettiin, earret eará *Sabmelaš*-bláđi doaimmaheaddjin. Maiddái vieljašguokta Toivo Immanuela ja Erkki bártnit šattaiga mearkkašahhti gielladutkin, vaikko leabage bargan eanáš eará gielaide dutkin.

Suoma beale sámegielaide dutkama váldovuodđun lea ain dihto láhkai aiddo dat bargu, maid Itkonena dieđasohka lea bargan, muhto dán čállošis in áiggo geardduhit višot dan maid dan birra lea čállojuvvon. Háliidan baicce muitalit, ahte sii eai šaddan ná dehálaš sámedutkama resursajoavkun čabu čielga buorredáhtolašvuodas eai-ge várra gudni dihte ge. Álgosivva dása lei oainnat dat, ahte geafeslágan báhppa Lauri Arvid Itkonen háliidii 1890-logus sihkkarastit stuorra bearrašis buoret birgenlági ja hutkkai koanstta mainna dan sáhtii dahkat: Son lei gullan, ahte Sámis dárbbasit báhpaid ja doppe sáhtta oažžut buori virggi jus máhtta sámegiela.

Itkonen illá olusge didii dahje beroštii sámegielas álggu rájes, muhto go olbmos lea bearaš, de lea bággu birget: Son diŋgui alccesis moadde girjji sámegiela birra, logai daid ja finadii dasto Helssega universitehtas eksámenis, man maŋŋá sus lei duodaštuvvon sámegiela máhttu – sihkkarit oalle teorehtalaš gal – ja fargga das maŋŋá son de oáčcuige báhpavirggi Anáris ja vulggii dohko amas álbmoga lusa. Dasto go son 15 jagi maŋŋelis fárrii doppe eret, sus lei ain stuorát mánnáčora geat ledje bajáššaddan Sámis ja oahpásmuvvan álbmogii ja gillii

mainna sáhtte dasto bargat eallima lohppii. Njealjis goit válljedje geavahit dán vejolašvuoda.

Seammá áigge, jagi 1914 go Itkonena bearaš vulggii Anáris máttás, Kristiánias riegáđii inšenevra Einar Christian Bergslanda bearrašii bártnáš Knut (1914–1998). Son bajásšattai Kristiánias dahjege Oslos ja moattelogi jagi maŋnelis lohkađii universitehtas dološ gielaide dego mat latiinna-, greikka- ja sanskritgiela. Son maid vulggii gitta Parisii studeret hehtagiela mii lei hállojuvvon dálá Turkia guovllus badjelaš 3000 jagi dassái. Earenoamážit dán giela Knut Bergsland dasto dutkagođii 1930-logus ja čálii moadde dutkamuša dan birra. Muhto dasto son fáhkka heittii.

Bergslandas lei stuorra beroštupmi gielaide, vuos mángga dološ gillii, maŋnelis ges otná ealli gielaide. Son šattai earenoamážit máttasámegiela dutkin. Dalán maŋná iežas doavttirgrádabarggu *Roros-lappisk grammatikk* (1946) son šattai Oslo universitehta professorin 1947:s, beakkán Konrad Nielsena maŋisboahhtin. Dán virggis son dasto dutkkai ja oahpahii sihke mátta- ja davvisámegiela, ja maddái eará sámegielaide ja sámiid historjjá.

Ovttas Israel Ruongain Bergsland ráhkadii davvisámi čállinvuogi mii adnojuvvui Norggas ja Ruotas 1970-logu loahpa ráđjai. Ella Holm Bullain son ráhkadii máttasámi čállinvuogi mii ain geavahuvvo, ja de Laila Mattsson Maggain stuora sátnegirjji *Áarjelsaemien-*

daaroen baakoegerja. Su diedalaš maŋisboahhtit barget dál earenoamážit Norgga beale Sámis, ja siige leat ollu. Bergslanda barggu haga ollu livččii eará láhkai, dahje ii oba livčče.

Muhto manin Bergsland heittii dutkamis dološ jápmán gielaide dego mat hehtagiela ja válljii bargagoahhtit sámegielaiguin? Lauri Itkonen vulggii Anárii dietnasa dihte, muhto ii Bergslandge davás álggus sámegiela dihte vuolgán, sus lei baicce buot fiidnámus ágga: moarsi. Eat riektá dieđe, manin su moarsi – Henny Gram, maddái Oslos eret – lei davvin, muhto geasset 1938 son lei praktikántan fotográfá Christian Hansena luhtte Romssas. Irgi fertii dieđus fitnat moarsis luhtte.

24-jahkásaš Knut Bergsland lei juo albma gielladutki. Son osttiige alccesis mátkelohkamuššan Konrad Nielsena sámegiela giellaoahpa dahjege *Lærebok i lappisk*, man dasto logai Hurtigrutenis mátkkis davás – mii vel suohttasut lohka muš! Romssas Bergsland dasto háliidii gullat albma sámegiela, ja reasta lea historjá: Go jápmán gielaide dutki beasai doppe gullat sámegiela, de son movttáskii ealli giela dutkagoahhtit ja fargga das maŋná lohkađii ain eanet sámegiela maddái ruovttugávpo-gis Oslos.

Maŋná go Bergsland lei gávdnan sámegiela Romssas, son šattai liikká earenoamážit máttasámegiela dutkin dan dihte go soađi áigge lei váttis máhccat davás. Ovt-

tas varas eamidiinnis son vulggii Trøndelágii Plassje guvlui, gos maiddáí gávnnaí sápmelaččaid ja gelddolaš giela man de dutkkai mángalogi jagi, eanet go oktage ovdal su dahje su maŋŋá. Maŋŋelis son gávnnaí vel ovtta álbmoga ja sin giela, aleuhtaid dahjege unanganiid Alaskas. Bergslanda bargu sin gaskkas adnojuvvo seamma dehálažžan go dat maid son barggai sámegeielaidda ovdii.

Knut Bergsland (1914–1998) ja Erkki Itkonen (1913–1992) eliiga sullii seamma jagiid, leigga iežaska áiggi dehálamos sámegeiela dutkit Norggas ja Suomas ja leaba ain dehálaččat. Eanemus konkrehta árbi sudno bargguin lea dálá davvisámegeiela čállinvuohki, mii lea mángga dáfus dego kompromissa dan guovtti čállinvuogis maid soai ráhkadeigga ja geavaheigga. Máttasámiid ja anáraččaid čállinvuogit ja sátnegirjjit leat vel eanet sudno árbi. Mánŋa dálá sámegeiela dutki ja giellačeahpi leat sudno oahppit, ja vel eanet leat sudno ohppiid oahppit. Nuortalaččat ges ohppet ain iežaset vajálduvvan sámiid ja dadjanvugiid Toivo Immanuel Itkonena (1891–1968) girjjiin, mat mitalit ollu maiddáí sámiid dološ kultuvrra ja eallinvugiid birra.

Ii oktage dáin olbmuiin riegádan álŋgu rájes sámegeiela dutkin, muhto sámegeiella šattai sin eallinláiibin ja eallinvuorbin hui lunddolaš sivaidda geažil. Muhtumat šaddet ovdamearkka dihte sámegeiela dutkin dan dihte, go váhnemat háliidit sihkkarastit alcceseaset ja mánáideaset goit muhtunlágan birgenlági. Muhtu-

miidda ges orru vejolaš šaddat sámegeiela dutkin nuge románttalaččat go moarsi lusa mátkkoštettiin, rivtteslágan mátkelohkamusa Hurtigrutenii válljedettiin.

Mis eai leat nu ollu dieđut buot eará dutkiid álgoálgosaš motiivvaid birra, muhto sii buohkat leat leamaš olbmot nu go mii. Maiddáí sin eallimiid leat sihkkarit loahpa-loahpas stivren eanemusat dakkár vuodđodárbbut go doaivu buoret birgenlágis ja galledeamit morsiid luhtte.

Go dakkár vuodđodárbbuid háliidit gokčat, de daidda vuoruhettiin muhtumiidda gávdnojit maiddáí eará álbmogat ja sin gielat ja kultuvrrat eallinláiibin. Dán áigge sámegeiella lea dieđus earenoamáš dehálaš kapitála vaikko guđe suorggis, maiddáí sámegeielat báhpaid dárbbasit eanet go mišunerenáiggis. Nu bissotge dat sivat manin dadjat juo buotlágan olbmot soitet šaddat bargat sámegeielain ja sámegeiela ovdii, earret eará dát golmmas: Osku, doaivu ja ráhkisvuohra. Muhto buot stuorimus dain lea ráhkisvuohra.

